

IZ ISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE

DŽEVAD A. JAHIĆ

ULOGA "BOSANSKOG JEZIKA" U PROCESIMA
SRPSKOHRVATSKE STANDARDIZACIJE

U prošlosti standardnojezičkih procesa na bosanskohercegovačkom tu važno pitanje bila je nominacija standardnog jezika. Ta nominacija je imala i svoje izazive nacionalnokulturne motive, ali je, naročito u vremenu austro-ugarske vladavine, bila svodena i na usku političku dimenziju.

Upotreba naziva za standardni jezik u Bosni i Hercegovini, posebno naziva "bosanski jezik", u literaturi je tretirana sa različitih aspekata. Sagledavana je u vezi sa istorijom školstva u Bosni i Hercegovini¹⁾, potom u sklopu austro-ugarske politike uopšte²⁾, posebno Kalajevog režima³⁾ i postkalajevskoga perioda⁴⁾. Razmatrana je i sa aspekta prirode termina kao jezičkog znaka i u vezi sa vanterminološkim uticajima kao jezičkim i terminološkim varijablama⁵⁾, kao i u okviru osvrta na ulogu "Gramatike bosanskoga jezika" u kodifikaciji standardnog idioma⁶⁾. Ovaj problem usputno je tretiran u vezi sa nacional-

¹⁾ Mitar Papić, *Istorija srpskih škola u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1978, str. 136; *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije*, Sarajevo 1972, str. 125; *U prošlosti srpskohrvatskog jezika i pravopisa u Bosni i Hercegovini*, Pregled 4, Sarajevo 1973, str. 419-442.

²⁾ Dragomir Vujičić, *Naziv jezika i upotreba pisama u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske okupacije*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Međunarodni slavistički centar, Beograd 1980, str. 181-187.

³⁾ Tomislav Krajačić, *Kalajeva jezička politika u Bosni i Hercegovini*, Književni jezik 4, Sarajevo 1982, str. 165-177.

⁴⁾ Dževad Jahić, *Jezičko pitanje u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini pred prvi svjetski rat*, Sarajevo 1973, str. 132.

⁵⁾ Ljiljana Stanić, *Jezička politika i nominacija jezika u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave*, Književni jezik 3, Sarajevo 1983, str. 139-160.

⁶⁾ Miroslav Okoča, *O kodifikaciji "bosanskog jezika"*, Književni jezik 1, Sarajevo 1975, str. 31-39.

namu generaciji Muslimana), a i u nazivu književnoistorijskih studija posvećenih pojedinih listovima i časopisima⁵.

Svi ovi radovi, svaki na svoj način, doprinose sagledavanju glavnih pravaca zbivanja u vezi sa nazivom jezika na centralnom bosanskom terenu. Iz svih njih može se izvući i jedan najopštiji zaključak: da se unutar konfliktnosti oko "formalne" jezičkonominacijske odrednice uvijek krija dublja i suštinskija kulturnoistorijska, ali i strogo politička pozadina događanja. U vezi s tim faktorom dosadašnja istraživanja, međutim, još uvijek ostaju na fragmentarnim zahvatima i samo su naznačila neka pitanja na koja odgovori još nisu dati.

Našu naročitu pažnju pobudio je rad historičara Tomislava Kraljačića "Kalajeva jezička politika u Bosni i Hercegovini" (vidjeti napomenu 3). Dosadašnje citiranje tog rada u lingvističkoj literaturi⁶ upućuje na pretečutno i nekritičko prihvatanje nekih lingvističkih interpretacija, inače diskutabilnih, pa i problematičnih. Pošto je u lingvističkoj literaturi Kraljačićev rad primljen bez ikakvih kritičkih primjedaba, zadržaćemo se detaljnije na nekim pojedinostima u njemu iznesenim, kako bismo obrazložili vlastito polazište i iznijeli teze što proizilazu iz našeg istraživanja do sada nepoznate građe u vezi sa ovim pitanjem.

Kraljačićev rad inače predstavlja doprinos razrješavanju karaktera političkih manipulacija nazivom jezika u austrougarskom periodu. Dosljedno provedenim manirom istorijske nauke u njemu je interpretirana i nova građa, koja na svoj način govori o Kalajevim političkim pozicijama u vezi sa jezikom, ali i o široj kulturnoj i međunacionalnoj atmosferi koja je u to vrijeme vladala u Bosni i Hercegovini. Možemo se također, u potpunosti složiti sa autorovim zaključkom da je "Kalajeva politika bosanskog jezika ostala na površini političkih kretanja u zemlji i doživjela istorijski neuspjeh" (str. 177), a to u njegovom radu potvrđuje i do sada nepoznata istorijska građa. Pa, ipak, čini se da u razmatranju ovoga problema kod Kraljačića postoje izvjesne jednostranosti.

Prvo. Šira kulturnoistorijska dimenzija upotrebe naziva "bosanski jezik" jednostrano se svodi na kontekst Kalajevе vladavine i njegovih političkih poteza, uz zanemarivanje svega onog što u vezi s tim nazivom nije moglo imi moralo imati takvu pozadinu.

Drugo. Nesagledavanje upotrebe ove odrednice u istorijskom kontinuitetu, zanemarivanje njegove jake tradicije; iz ovog rada proizilazi da je naziv "bosanski jezik" mahiteno iskoristio sam Benjamin Kalaj.

Treće. Neučačavanje stvarnih kulturnih i nacionalnih težnji u muslimanskoj sredini i njihovo kruto svodenje na politički kurs lista "Bošnjak". Uloga ovog lista u tom smislu vrlo je površno predstavljena. Na osnovu Kraljačićevih

⁵ Muhamed Hadžijahić, *Od tradicije do identiteta (Genera nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana)*, Sarajevo 1974, str. 5-31.

⁶ Muhomir Rizević, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine I*, Sarajevo 1973, str. 111-124.

⁷ Vidjeti npr. Herta Kuna, *Neki problemi jezičke standardizacije u Bosni i Hercegovini krajem XIX vijeka na materijalu jezika štampa*, *Književni jezik* 3, Sarajevo 1983, str. 113-116; Ljiljana Stanić, rad u napomeni 5, str. 140; Mijoš Okuka, rad u napomeni 6, str. 31.

interpretacija dolazi se do krive predodžbe o toj ulozi u tretiranju jezičke problematike. Zanimljivo se ističe, snažno ispoštena baš u "Bošnjaku", da se Maslennu približe materijalnoj jezičkoj pripadnosti i jasnije definišu svoj stav prema organsalnom jezičkom nasljeđu.

Četvrti. Pokazuje se nedovoljno razumijevanje nekih osnovnih lingvističkih relacija kad se radi o jezičkim nasljedima, o Vukovoj tradiciji, o onom što je "bosansko" i "hercegovačko" u odnosu na novohtokavsku folklornu kolekciju i sl. U vezi s tim, ne uočava se suština problema koji se u biti svodi na formalno pitanje naziva jezika, a ne na njegovu suštinsku dimenziju, na njegovu stvarnu strukturu. Kraljačić ne uočava stvarne odnose između formalne i suštinske strane upotrebe ovog naziva.

Peto. Daje se neadekvatna i fragmentarno iskonstruisana interpretacija Jagorčev odbacivanja naziva "bosanski jezik", iz koje proizlaze zaključci što ih ne možemo prihvatiti. Pogotovu kad se radi o stvarnom karakteru nekih baznih jezičkih odnosa na zapadnojužnoslovenskom tu.

Naše opšte kritičke primjedbe potkrijepićemo konkretnim: pojedinostima u Kraljačićevog teksta. Njih ćemo hronološki, kako su u radu iznesene, razmotriti i našim tumačenjima, tako, dati odgovarajuću argumentaciju.

a) Navodeći, na početku rada, različite "zvanične nazive nastavnog jezika u školama" u vremenu neposredno poslije austrougarske okupacije, Kraljačić zaključuje da je takva raznovrsnost rezultat "složenih prilika u zemlji, postepenog napuštanja prohrvatskog kursa okupacione uprave i traženja rješenja koje bi najbolje služilo ostvarenju općih ciljeva okupacije (str. 166). Pri tome se zadržavaju, u literaturi već iznošena činjenica da je raznovrsnost naziva za standardni jezik neposredna posljedica naših nasljeđa¹⁹⁾; ova pojava ne može se jednostrano dovoditi u vezi sa strogo političkim prilikama toga vremena. Ta raznovrsnost posljedica je istorijskih zbivanja u vezi sa predstandardnim idiomima i standardnim jezikom i njihovim odnosima prema nacionalnim generacijama, koje su se kroz jezik reflektovale i na osobit način sklupale u nov standardno-jezički kvalitet, drugdje neponovljiv.

b) U skladu sa takvim tumačenjem stoji dalje u tekstu da se "Kalajeva uprava od početka odlučuje za naziv bosanski jezik kao najprikladniji. Pri tome je odlučujući motiv bio da buduća bosanska nacija dobije i odgovarajući naziv za jezik i time se i u tom pogledu omeđi od Srba i Hrvata" (str. 166). Iz ovakve tvrdnje proizlazi da je ovaj naziv iskonstruisana i apsurdna nominacija sintagma, stvorena "metaforično", kao naporednica Kalajevoj ideji "bosanske nacije".

c) Navodi se, dalje, da Apel, odbacujući naziv "srpski ili hrvatski" jezik, "predlaže uzdizanje hercegovačkog dijalekta na stepen posebnog jezika, koji bi se kao "bosanski jezik", tim prije što taj dijalekt predstavlja jezike koje je do tada označila kao srpski i hrvatski, pa bi se na taj način ovim nazivima došlo jedan treći "kao ravnopravan". Time bi, po njegovom mišljenju, "specifično bosanskohercegovačka samosvijest" dobila "funkciju" u jeziku koji se upotrebljava u službenicama" (str. 166). Iz ovakvog tumačenja proističe da se administrativnim mjerama pokreće jedan proces koji je, u stvari, pokrenut znatno ranije, Vukovom reformom i lirskim pokretom, a to je proces prihvatanja

¹⁹⁾ O tim raznovrsnim nazivima vidjeti Stanić, *Jezička politika*, str. 150.

"južnoga narječja" kao temelja našeg zajedničkog jezika. Što se, pak, tiče samog naziva "bosanski", on nije predstavljao novu, nepoznatu, nametnutu nominaciju. Značilo je opredjeljivanje za nešto što je u izvjestnom smislu ratočeno i već postojalo kao naziv, makar nedovoljno jasan i u standardnojezičkom i smislu nedovoljno opravdan. Što se tiče "sankcije" za "specifičnu bosansku snosovijest", ona nije mogla biti, ni po Apelovom mišljenju, "u jeziku koji se upotrebljava u udžbenicima"; nije se radilo o novom idiomu, drugačijem od Vukove "južne ljekovitine", već samo o drugačijem nazivu za jezik nesumnjive istočnohercegovačke dijalekatske osnove.

č) U vezi sa Apelovom tvrdnjom da se "velika većina ovdašnjih stanovnika odlučno gnuša svake pripadnosti jednom ili drugom narodnom plemenu" Kraljačić dodaje da će "zato i prihvatiti bosansko ime" (str. 166). Na osnovu toga bismo mogli zaključivati da se takvo ime "prihvatilo" u nuždi, i to kao način odbrane od pritiska sa srpske ili hrvatske strane, a da ono nije moglo imati svoju podlogu u opštepoznatom kontinuitetu bosanske državnosti.

č) Kad Kraljačić pretpostavlja da u Apelove tvrdnje o odnosu "ovdašnjih stanovnika" prema Srbima i Hrvatima "više rezultat težnje da ubrzaju Kalajevu odluku da ozvaniči naziv 'bosanski jezik' i time spriječi ukorjenjivanje naziva za jezik 'srpski' pod uticajem naučnih shvatanja Vuka Karadžića, Šafarika i Miklošića" (str. 167), on time upada u kontradiktornost. Iz ovakve pretpostavke proizlazi da je ozvaničenje naziva "bosanski" obavezno značilo sprečavanje ne samo širenja odrednice "srpski" već i sprečavanje širenja Vukovih, Šafarikovih i Miklošićevih pogleda na jezičko jedinstvo. A poznato je da taj "bosanski jezik" u suštini nije odstupao od Vukove koncepcije našeg standardnog jezika¹³⁾; jedino odstupanje bilo je na nivou njegove — nominacije.

č) Što se tiče tradicije fonetskog pravopisa u Bosni i Hercegovini, ovdje se ona zanemaruje i jednostrano vezuje za poteze Vlade. Malo računa se vodi o "postojećoj pravopisnoj praksi" i o onoj naslijeđenoj. Tako se npr. na jednoj mjestu kaže kako je Vlada "računala da fonetskim pravopisom otvori put nenametljivom širenju latinice i potiskivanju ćirilice kod pravoslavniha, što bi doprinijelo otupljivanju njihovog nacionalnog osjećanja" (str. 168). Nije nam jasno zbog čega bi fonetski princip pravopisa bio potpora širenju latinice i suzbijanju ćirilice. Ovdje se, očito, radi o površnom tumačenju, koje se oglašava o snažnu tradiciju vukovskog fonetskog pravopisa u Bosni i Hercegovini.

č) Uvođenjem fonetskog pravopisa 1883. godine režim, u stvari, nije učinio suštinski ništa novo u odnosu na Vukove težnje. U vezi s time, međutim, Kraljačić kaže da je "trebalo . . . dalje raditi na rješavanju pitanja vezanih za leksiku i gramatiku i izgrađivati specifičan bosanskohercegovački jezički izraz, kojom bi se izdiferencirao literarni jezik u Bosni i Hercegovini od jezika u suštinski susednim jugoslovenskim zemljama" (str. 168). Takva težnja, pak, koliko je stvarno postojala i mogla postojati, direktno je protivurječila potezu iz 1883. godine. Ovim potezom inače je nedvojbeno prihvaćena jedna od najvažnijih ideja Vukove reforme, a u vezi s kojom je u biti prihvaćena i cjelokupna vukovska koncepcija jezičkog zajedništva. Takvom težnjom i njenom eventual-

¹³⁾ Interesantno je da se doslovno istim citatom poslužio i Miloš Okuka, obradivši reakcije na "Gramatiku" u Bosni i Hercegovini; vidjeti Okuka, O kodifikaciji, str. 33.

...ovaj je standardizacijom austrougarska politika je i samoj sebi mogla protivurje-
 di. Ako se Vladina "komisija za jezik" izjašnjavala za "južni/hercegova-
 ni dijalekt", što i sam autor priznaje (str. 168), onda nije ni malo neobično
 to što se ona u isto vrijeme mogla zalagati za "ovdašnje jezičke nijanse i do-
 maće srpske forme" (str. 168), jer se time mislilo jedino na jezik u čijim osno-
 vama je Vukovo "južno narječje". Da Kraljačić dovoljno ne razaznaje bazne
 jezičke odnose na relaciji dijalekt-standard kad su u pitanju naše prilike,
 govoreći sjedeći čitat: "Na osnovu nekih vladinih izvještaja vidi se da je ko-
 misija svojom pažnjom na to da se ne odstupa od zvanično usvojenog dijalekta i
 od domaćeg jezičkog izraza. Tako se, npr., prilikom pregledanja rukopisa Tre-
 ti i Četvrti članke držala 'južnobosanskog i južnohercegovačkog načina go-
 vora', a u nejasnim slučajevima tražila je odgovore kod Daničića, Karadžića,
 Vukovca i Ljubše. 'Usljed toga jezik u rukopisima ima siguran, očevit, lo-
 kalan ton' (str. 168-169). To što se komisija držala "južnobosanskog načina
 govora" ne znači ništa drugo već da se išlo upravo Vukovim putem. Odmah
 nakon tih Kraljačićevih konstatacija, međutim, dolazi sjedeća, koja je kontra-
 diktorna u odnosu na prethodnu; iz oslanjanja na Vukov koncept nije mogla
 proizaći nikakva "lokalistička" orijentacija.

6. Dalje se kaže da Vlada 1884. godine pokrene izradu gramatike "bosans-
 kog jezika", iz čega bi nam se moglo činiti da su ta nastojanja usmjerena na
 označavanje nekoga posebnog, drugačijeg jezika, separatistički isforsiranog.
 Autor, međutim, odmah dodaje da je to bilo motivisano "time što postojeće
 gramatike koje su u upotrebi u gimnaziji i učiteljskoj školi nisu sastavljene na
 južnom dijalektu koji je u upotrebi u zemlji niti su pisane fonetskim pravopi-
 som, koji je uveden kao obavezan u škole" (str. 169) i da je Vlada "smatrala
 da postoji 'nužda' za izradu jedne gramatike na južnom dijalektu i sa fonet-
 sskim pravopisom" (str. 169). I ovdje Kraljačić rasuđuje nekritički i bez za-
 hleca u suštinu problema upada u protivurječnost u koju je, inače, i sama
 Vlada upadala; od "južnog dijalekta" i "fonetskim pravopisom" nije se mogao
 morati neki poseban "bosanski jezik" već se tom vukovskom jeziku samo mo-
 gao dati, i davao, poseban — naziv. Ako je, pak, Zemaljska vlada iz političkih
 potreba pridavala veći značaj samom nazivu jezika u Bosni i Hercegovini nego
 njegovom stvarnom karakteru i pripadnosti, onda smo mi danas, u naučnom
 pristupu tom pitanju, dužni na to ukazati. Kraljačić separatističke težnje u ve-
 zi sa "bosanskim jezikom" stalno traži tamo gdje ih objektivno ne može naći,
 na dijaliskom nivou. On pri tom ne uočava kako ih može tražiti i nalaziti jedi-
 no na nivou naziva jezika, makar taj isti jezik u suštini bio "samo" — vukov-
 ski.

7. Autor, dalje, u vezi sa radom komisije za jezik udžbenika kaže: "Rad
 komisije za jezik udžbenika i osnovni principi na kojima je imala da se izradi
 gramatika bosanskog jezika pokazuju da se režim nije samo zadovoljio udž-
 benici južnog dijalekta na stepen posebnog jezika, kome je dat naziv 'bosan-
 ski', nego je nastojao da tom jeziku da što više specifičnih obilježja putem
 njegovim i konzerviranja domaćih jezičkih osobnosti" (str. 170). Iz ovakve
 formulacije proizilazi da je, malterete, austrougarski režim učinio ovaj "griješ-
 ni" reflektovanost je, ide u zasluge Vuku i Ćircimii; da je režim za osnov naše
 jezičke udžbenik jezika uzio "južno narječje" a onda ga "krivio" "bosanskom"

odrednikom. Svari, naravno, stoje drugačije; Vukova koncepcija kršćanskog jezika u Bosni i Hercegovini je još odranije brzo prihvatana. A u austro-ugarskom periodu tom jeziku hito se dade poseban naziv, u neospornoj vezi sa Kalajevom politikom bosanske nacije. Što se, pak, tiče nastojanja da se postojećem jeziku daju i neke od "domaćih jezičkih osobenosti", kod Kraljačića se takvo nastojanje predložava kao nekakav anahronizam; kao da su takve težnje apsolutno neprihvatljive i same po sebi iluzorne. Iz Kraljačićeve građe i ne nazire se jedna druga strana zbivanja; vrlo snažni unitaristički pritisci na standardni jezik u Bosni i Hercegovini i reakcije na te pritiske u cilju odbrane vlastitih kulturnih naslijeđa. Osim toga, u njegovoj građi nigdje ne možemo naći potvrdu za to da se tu uistinu radilo o insistiranju na "što više specifičnih obilježja" u jeziku.

g) Pojava "Gramatike bosanskoga jezika", kako kaže Kraljačić, "oštro je napadnuta u široj jugoslovenskoj javnosti", a "nije izostala ni negativna reakcija u Bosni i Hercegovini" (str. 171). On, međutim, kao potvrdu, navodi jednu odveć emocionalno i pristrasno nabijenu reakciju na stranicama "Bosanske vije", koja nema snagu naučne argumentacije. Tako npr. u citatu iz "Bosanske vije" stoji i ovo: "Jamačno će na skoro izbiti okle i gramatika hercegovačkoga jezika jer tako bi zahtijevala ravnopravnost. Inače Hercegovci su u pravu da protestiraju, zašto će oni učiti bosanski, a ne hercegovački" (str. 171). Ako se u takvom kontekstu, naime, mogla pojaviti i ideja o "gramatici hercegovačkog jezika", kako se to u "Vilinoj" reakciji konstruiše, onda to ne bi mogao biti nikakav drugačiji jezik od — "bosanskog". Na kraju citata se, pak, insinuirala situacija da će Hercegovci morati "učiti bosanski", a ne svoj "hercegovački", uz zanemarivanje opštepoznate činjenice da je u jezičkom smislu "hercegovačko" i "bosansko" u Vukovoj reformi bilo, u stvari, jedno te isto.

h) U vezi sa reakcijama na pojavu "Gramatike" Kraljačić kaže i ovo: "Na sjednici austrijske delegacije 1893. poslanik dr Herold izvirgava podsmijehu čitav posao bosanske uprave oko bosanskog jezika, postavivši pitanje 'zašto se kod mnoštva slovenskih jezika' u Monarhiji stvara još jedan novi, bosanski jezik, 'kao da nisu bili dovoljni jezici koje već imamo'" (str. 172). Poslanik dr Herold možda i nije znao, ili nije htio znati, da se radi samo o posebnom nazivu za jezik, a ne i o nekom novom jeziku. Vrlo je interesantno, međutim, da ga Kraljačić citira baš u onoj pojedinosti u kojoj se otkriva Heroldova neupućenost ili tendencioznost, koju autor ne primjećuje.

i) Interpretacija Jagićeve argumentacije u odbrani "bosanskog jezika" data je pomoću istrgnutih citata među kojima autor ne uspijeva naći, ili neće da nađe, stvarnu vezu. Stoga nije ni čudo što on, bez pravih dokaza, zaključuje da je Jagić "nekritički prihvatio Kalajeve argumente i podlegao im" (str. 174), pa čak Jagićevu odbranu naziva dovodi u vezu sa njegovom pozicijom "člana gornjeg doma austrijskog parlamenta", kao i dobijanjem počasne diplome doktora filozofije univerziteta u Budimpešti (17, str. 174).

j) Ulogu lista "Bošnjak" Kraljačić obrađuje sasvim fragmentarno, bez ulazanja u stvarne težnje koje su se u njemu, u vezi s jezikom, ispoljavale. Tako npr. iznenađuje jedan citat iz "Bošnjaka" koji bi trebalo da posluži kao argument za postojanje krajnje separatističkih težnji ovog lista. Radi se, naime, o citatu kojim se ukazuje na neke razlike između govora Muslimana i Srba, a koje

se svodi na upotrebu konsonanta h. Mada se tu uopšte ne radi o proglašavanju stvarnoga postojanja "muhamedanskog narječja" niti "muhamedanskog jezika", Kraljačić tvrdi upravo to. A najinteresantnije je da autor "Bošnjakovo" ukamvanje na govorne osobine koje predstavljaju kulturno nasljeđe jedne konfesije proglašava "naivnim" i "smiješnim", smatrajući da je ono "izraz određene raspoloženja i dokaz da kakvih sve vulgarizacija može da dovede jedna politika ako ne polazi sa realnih osnova" (str. 176).

U vezi sa našim primjedbama na Kraljačićev rad, zaključili bismo sljedeće:

Prvo. Pošto se geneza naziva "bosanski jezik" ne posmatra uvijek sa dovoljno širine i uvažavanja poznatih činjenica o njegovoj tradiciji, u literaturi se u vezi s njim ponekad stiče jednostrana slika. On se, naime, isuviše generalizuje povjeravanjem sa Kalajevim političkim potezima u Bosni, pri čemu se neobjektivno svodi na jednu njegovu političku epizodu, istina važnu za istoriju naše standardizacije, za neke njene devijantne tokove. Pri tome se ne vodi dovoljno računa o stvarnoj kulturnoj pozadini zbivanja u vezi s njim i ne dolazi se do dubljih saznanja o kompleksnosti težnji koje su se u vezi s takvom nominacijom javljale na ovom tlu. I to od vremena prije Vuka, pa sve do austrougarskoga perioda, kad je naziv "bosanski jezik" praktično i završavao svoju istorijsku misiju. Nadalje, njegova upotreba neopravdano se svodi na težnje u muslimanskom kulturnom krugu, a obraća se malo pažnje za stvarne veze koje su se njime u istorijskom kontinuitetu ispoljavale među različitim konfesijama na centralnom štokavskom terenu. I kad je opravdano svodenje nekih tendencija za muslimanski kulturni krug, onda se ono vrši bez ulaženja u realne težnje Muslimana za vlastitim standardnojezičkim definisanjem. Zanemaruju se nastojanja, posredno vezana za tu nominaciju, koja su imala opravdanost, s obzirom na poznate okolnosti muslimanskog nacionalnog buđenja i potrebe za namernom jezičkom identifikacijom u vezi s tim.

Drugo. Nauka bi trebalo da pokaže u kojim se to konkretnim jezičkim elementima u Kalajevu vrijeme javlja, kako neargumentovano veli i Herta Kuna, "insistiranja na posebnom tipu standardnog jezika"¹³). To do sada nije učinjeno. Naime, ako se u literaturi, i to onoj lingvističkoj, javi tvrdnja o takvom "insistiranju" onda nas posebno zanima kakav je to tip standardnog jezika bio ili trebalo da bude, gdje je on i na koji način razrađen, gdje se i kako upotrebljavao i sl. Ne nalazeći odgovore na takva pitanja, moramo reći da se tu mijelaju dvije stvari: stvarno insistiranje na posebnom nazivu jezika sa pretpostavljenim i nedokazanim insistiranjem na posebnom jeziku. Jer "Gramatika bosanskog jezika" iz 1890. godine, što priznaju i oni koji pominju "insistiranje na posebnom tipu standardnog jezika", to je "gramatika vukovskog" tipa, koja "očigledno preferira vukovsku normu . . . , a jedino što je u ovoj gramatici ostalo sporno je naziv jezika"¹⁴). Prema tome, Kalaj jeste insistirao na posebnom nazivu, ali on time nije mogao insistirati na drugačijem tipu standardnog jezika jer, naprosto, takav idiom nije ni kao mogućnost postojao, valjalo ga je — izmisliti¹⁵). To bi značilo da se problematika "bosanskog jezika" u austrou-

¹³ Kuna, *Neki problemi*, str. 116.

¹⁴ Kuna, *Isto*.

¹⁵ Ovo insistiranje "u stvari, pokazuje raskorak između te politike i činjeničnog jezičnog stanja" (Čukva, *O kodifikaciji*, str. 31).

garskomu periodu više ticala formalne strane stvari, a ne suštinske, kako to ponegdje u literaturi može da se shvati. Ona nije mogla predstavljati insistiranje na nekom posebnom sistemu, drugačijem od jezika na srpskoj i hrvatskoj strani, već se ticala posebnog naziva za jedan te isti idiom, kojim se govorilo i pisalo i na istoku i na zapadu. Ova tendencija nije mogla biti suštinski jezičoseparatistička, ali bi to sigurno bila da je postojeća jezička situacija omogućavala uvođenje nekog "posebnog tipa standardnog jezika".

Teče. Druga je stvar Kalajeva politika "bosanske nacije", u čiju je službu bio uključen i ovaj naziv. Ako se i moglo manipulirati tobožnjom posebnom nacijom, to se nije moglo činiti "njenim" jezikom već samo posebnim nazivom za postojeći idiom. Od te politike valjalo bi oštroumnije i objektivnije razlikovati ono što se u vezi sa nazivom za jezik kao autonomna tendencija javljalo u muslimanskim krugovima. Trebalo bi daleko studioznije pratiti tokove jezičkih zbivanja u muslimanskoj kulturnoj matici kojima je Kalajeva politika bila zgodan povod iskorišten za isticanje svojih nacionalnih težnji. I to neovisno od toga što je režim tim težnjama, zbog klasnog raslojavanja i sukoba interesa u samoj muslimanskoj sredini, uspijeva manipulirati. Smatramo da je identifikacija dijela muslimanskoga kulturnoga kruga sa "bosanskim jezikom" /neovisno od neopravdanosti samog naziva za konkretne bosanskohercegovačke prilike/ predstavljala istorijske reflekse na vlastitu genezu, a i položaj unutar austrougarske, pa i šire političke konstelacije na prelazu iz XIX u XX vijek. Ona je predstavljala i reakciju na stalne pritiske nacionalnih propagandi i svojatanja iz pojedinih unitaristički nastrojenih krugova, i sa srpske i sa hrvatske strane. Naime, isticanjem svog jezika kao "bosanskog"/a pokazacemo kratko u tekstu šta se pod tim nazivom u muslimanskom krugu često podrazumijevalo/ odražavala se i snažna težnja za odvajanjem od orijentalne jezičke tradicije, koja je predstavljala objektivnu smetnju za vidnije uključivanje u domaći višenacionalni, ali jednojezički, kolorit.

Četvrto. Uloga lista "Bošnjak" u ovom smislu do danas nije na pravi način objašnjena. U literaturi se, pak javljaju ovlaš data tumačenja o strogoj njegovoj političkoj usmjerenosti na Kalajevoj strani i politiziranju naziva jezika. Političkih manipulisanja u "Bošnjaku" u vezi sa jezikom svakako je bilo. Ali za strogu politiziranost jezičke problematike nema sigurnih argumenata, jer detaljnija istraživanja tih tendencija u "Bošnjaku" nisu vršena.

Na osnovu našeg uvida u tretiranje jezičke problematike iz prva dva godišta "Bošnjaka" dolazimo do najopštijeg zaključka da su jezičke tendencije ispoljene u ovom listu vrlo kompleksne i da u njih valja začeti istraživačkim postupkom koji će u kontinuitetu pratiti list od početka do kraja njegovog izlaženja. Biće neophodno što objektivnije razobličiti sve ono što je na njegovim stranicama uslijedilo kao odraz borbi i struja unutar muslimanskoga političkog i kulturnog života, kao i ekstremne separatističke poglede na bosanskohercegovačku kulturnu i jezičku stvarnost. Od takvih pojava moraće se razlučivati sva ona nastojanja koja u istorijskom slijedu predstavljaju zakonit odalik težnji za jezičkom emancipacijom u uslovima naslijeđene slovensko-orijentalne simbioznosti.

U "Bošnjaku" su se, na osnovu naših istraživanja tekstova iz prva dva godišta, koji se na različite načine bave pitanjem "bosanskog jezika", ispoljile i težnje da se u muslimanskoj sredini pokrenu i riješe neka pitanja vezana za

slabije kulturno-historijsko i uopšte nacionalno određenje. To su sljedeće točije:

Prvo. Odvajanje od orijentalne jezičke tradicije i približavanje materinjoj jezičkoj i kulturnoj pripadnosti¹³⁾.

Drugo. Definisanje slovenske jezičke pripadnosti putem naziva "bosanski jezik". Ovom nominacijom, u stvari, označava se novoštokavština, centralni dijalekatski iktom/južni tjeckavski, istočnohercegovački, koji se migracijama nalazi daleko van Bosne i Hercegovine i tako postao pogodno interdijalekatsko sredstvo spajanja, a ne razdvajanja¹⁴⁾.

Treće. Dosljedno zalaganje za fonetski princip pravopisa, za njegovu vukovsku tradiciju¹⁵⁾.

¹³⁾ Tako npr. Edhem Mulabdić reaguje na neadekvatnu upotrebu turcizama u dvjema narodnim pripovijetkama koje je zabilježio Ivan Zovko: "Dva reda niže veli pisar: 'Jedni 'maslahete' /govore/ da je sunce' i t.d. Ni ona nije dobro značenje, ili bolje trebalo je za ovaj smisao uzeti drugi izraz n. pr. jedni glagoljaju, buncaju, tešu, čevrljaju i t.d., sve su to narodni izrazi za smisao 'govore' . . ." /Edhem Mulabdić, *Izvanje narudnoga govora*, "Bošnjak" 2/1982, br. 4, Sarajevo 28. januara, str. 1/. Ovdje se, dakle, ne insistira na obaveznoj upotrebi turcizama već se u zamjenu nude riječi slovenskoga porijekla. U "Bošnjakovoj" stalnoj rubrici "Naši dopisi" jedan učenik ferijatske škole piše i ovo: "Da ne bi g. dopisnik što primjetio ovom odgovoru, što ga napisah slovenskim materinjem jezikom /podvukao Dž. A. J./ neka mi dopusti reći: da to učinih samo radi toga, da me bolje razumije i on i sva ostala braća /podvukao Dž. A. J./ a ne misle biti što ne znam turski . . ." /Naši dopisi, "Bošnjak" 2/1892, br. 23, Sarajevo 9. juna, str. 2/.

¹⁴⁾ Tako u "Bošnjaku" čitamo i ovo: "Mi se ponosimo time, da je upravo naš jezik, a iz naše otadžbine uzet za osnovu književnog jezika naših komšija Srba i Hrvata . . . Mi sigurno imamo prava dičiti se, što se našim jezikom služe danas u književnosti naši prijatelji Jovo i Ivo, a to će nam bar svak priznati" /Anonim, *Svačije poštujemo, a svojim se dičimo*, "Bošnjak" 1/1891, br. 4, Sarajevo 23. jula, str. 1/. Na drugom mjestu, opet, jasno se kaže i ovo: "Napokon i Vuk i Šafarik miagiji i Jagić znadu za bosanski jezik, te ga preporučuju kao književni jezik, da se uvede u književnost što bolje i što više, kao najbolji od svih ostalih govora i izgovora kod našeg ukupnog južnog naroda" /*Odgovor na 'Bačvanovu' poslanicu*, "Bošnjak" 2/1892, br. 15, Sarajevo 14. aprila, str. 2/. Na pitanje "Kako govore naši narodi van Bosne?" u "Bošnjaku" se daje sljedeći odgovor: "Govore različitim dijalektima, i žalibože nemaju jedan skupan naziv, ali baze u literaturi osjem dva milijuna tvrdoglavnih partikularističnih ekavaca . . ., ostali su svi primili u literaturi bosanski jezik ili jekavštinu, to jest onaj jezik koji je sredina među ikavštinom i ekavštinom i koji je postao upravo u opsegu države bosanske, te se razlio manje ili više neprestanim islivanjem kroz pet vjekova po svim susjednim pokrajinama, što ste imenovali, tako da u istoj Srbiji imade jekavaca blizu pol milijuna, te im nije bilo odviše mučno ga primiti iza Vuka, a ostaviti tvrdu zastarjelu ekavštinu kao što i ekavci za ljubav sloge ostaviše svoju puno slagju i književno bogatiju ikavštinu" /*Odgovor na 'Bačvanovu' poslanicu*, "Bošnjak" 2/1892, br. 16, Sarajevo 21. aprila, str. 1/. Prvo što se uočava iz ovog citata to je da se pod "bosanskim jezikom" u lingvističkom smislu podrazumijevalo Vukovo "južno narječje". Na stranu to što "Bošnjak" ovdje ispoljava tendenciozan i neprihvatljiv stav u odnosu na ekavsku tradiciju, ali, ustalom, u tome je određena bila i sama Vukova koncepcija jezičkog zajedništva.

¹⁵⁾ Mada se u ideji fonetskog pravopisa u "Bošnjaku" ispoljava nedovoljno tolerancije prema pisanim tradicijama koje znatno odstupaju od fonetskog principa, tu se ipak uočava težnja da se kroz taj princip ostvari jezičko zajedništvo. Za fonetski pravopis se čvrsto vjeruje "da je to pravopis budućnosti pozvan da ujedini književnost našu" /*Fonetski pravopis u novim školskim knjigama u Hrvatskoj*, "Bošnjak" 2/1892, br. 22, Sarajevo 2. juna, str. 3/.

Čuvajmo. Odlučno suprotstavljajući "kvantitativni jezik", uticaju jezika administracije, govora stranaca, pri čemu je naročito osjetilo porizam u odnosu na germanizme²⁵.

Prva insistiranje na primovanju vlastitih naslijeđa u jeziku, bez nametanja odlika koje tim naslijeđu nisu svojstvene²⁶.

Polto je Jagićeva odbrana naziva "bosanski jezik" u cjelini "u vjernom prijevodu" objeljavila u "Bošnjaku"²⁷, zadržaćemo se i na osnovnim elementima njegove argumentacije, koja, smatramo, u literaturi nije dovoljno objektivno prezentirana.

Prvo. Jugić problem naziva za jezik u Bosni i Hercegovini prije svega želi da depolitizira, da ga liši tog obaveznoga konteksta političkih manipulisanja u vezi s njim²⁸.

Drugo. On u vezi sa dilemama "srpski ili hrvatski" ili "bosanski" nastoji pomoći u razrješavanju jednog formalnog spora²⁹. Taj spor, na žalost, u na-

²⁵ Tako u prvom godištu "Bošnjaka" nalazimo i ovakve reakcije na "kvantenje jezika": "Među omladinom je narajalo veliko uzrećanje u tome, ko će više da prisvoji tugjih običaja, koji će više da nauči izvrćenih i nakaženih rečenica i tugjih riječi, koje čuje od stranaca razne narodnosti, naročito od onih, koji istom po nešto govore naški, ali uvijek nakrazno i nakrazno." /Salihaga, Čuvajmo materinski jezik, "Bošnjak" 1/1891, br. 5, Sarajevo 30. jula, str. 1/. A stalna orijentacija "Bošnjaka" je da se tome suprotstavlja, pri čemu se upoljava odveć strogoj purizam u odnosu na germanizme; "Ne može se upravo vjerovati, koliko se je množina njemačkih riječi ukorijenilo u naš jezik za ovo kratko vrijeme, te se upotrebljavaju, kao da su naše domaće" /Salihaga, Isto/. Dakle, uticaj "kvantenog jezika" dovodi se u direktnu vezu sa austrougarskom okupacijom.

²⁶ Uporediti npr. Mulabdićevo reagovanje na izostavljanje konsonanta h na onim mjestima gdje on obavezno treba da stoji, opet u vezi sa Zovkinim biježenjem narodnih pripovijedaka /Edhem Mulabdić, Irvitanje narodnoga govora, "Bošnjak" 2/1892, br. 4, Sarajevo 28. januara, str. 1-2/; Mulabdićev stav prema turcizmima je dosta realan; "Mogao bih sam sebi primjetiti: čemu baš tolika buka u obranu samih turskih riječi? Ali me goni neprestano — kako rekoh — to izostavljanje, pa makar one i tugje bile. Da su se te i još mnoge turske riječi zavukle ovamo, tome nit sam kriv ja, niti pisac", misli na I. Zovku, primjedba Dž. A. J. / Mulabdić, Isto, str. 2/. Ili: "Sad smo malo progledali očima, sad znamo malo cijeniti svoj zlatni jezik; sad ga imamo prilike bolje i proučavati, pa čemu nam onda tugje riječi: Ako su pak te riječi dobile 'pravo građanstva', kao što su mnoge druge n. pr. kalika, sat, amaziet, baška, bajrak, sijaset itd. onda ih treba njegovati kao svoje" /Mulabdić, Isto/. Ovakve realne težnje, međutim, valja u "Bošnjaku" razlikovati od onih ekstremnih separatističkih i krajnje nerealnih, kakvih je neosporno bilo. Uporediti npr. jedno reagovanje u "Bošnjaku" koje odlikuje baš takva težnja i krajnje nrealno rezonovanje: "Nu ako je iako, kao što mi razumijemo, onda znamo, da će ovaj časovnik imati punie ruke poela, sa prevodima sa hrvatskog ili srpskog jezika na bosanski" /"Bošnjak" 1/1891, br. 23, Sarajevo 3. decembra, str. 3/.

²⁷ Vatroslav Jagić, Naziv "bosanski", "Bošnjak" 6/1896, br. 29, Sarajevo 16. jula, str. 1/.

²⁸ "Stičajno se eto desi, da govori filolog o stvari, koja ima da je filološka. Dovolje, da se penulzim prilikom pa da o njoj sasvim kratko kažem svoje mnijenje. Ne vjerujem se, ovo nije prvi put, da se ovdje prepresa pitanje o nazivu jezika riječju 'bosanski'. Ova se je stvar svaki put spominjala i nekim prikorom, kao da bosnaska vlada u svojim službenim spisima naziva taj jezik bosanskim sa naopakom nakanom" /Jagić, Naziv "bosanski", str. 1/.

²⁹ U vezi sa nazivom "bosanski" Jagić, dalje, kaže: "Nu, gospodo moja, da pitamo one, koji su nezadovoljni s ovim nazivom. Što žele, da se mjesto njega prihvati, čud bi ono našlo, koj se silno jedan drugom protivu. Kažu li Hrvat, da je taj jezik hrvatski, misliše srzina graja moga Srbina, da je srpski. I obratno" /Jagić, Isto/.

